

**EDİNCİKLİ FİRDEVSÎ-İ TAVÎL'İN “KİTÂB-I HAYÂT Ü MEMÂT” ADLI ESERİNDE
ÖLÜM PSİKOLOJİSİ (MANEVÎ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK AÇISINDAN BİR
DEĞERLENDİRME)**

Zeynep Kübra DURMUŞLAR¹

ÖZET

15. yüzyılın ikinci yarısı ile 16. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış önemli bir Osmanlı mesnevî müellifi olan Firdevsî, başta tarih olmak üzere edebiyat, felsefe, geometri, tıp, astronomi, hadis, tasavvuf, ahlâk, mitoloji, astroloji, silahlar, satranç, boyacılık ve diğer bazı alanlarda pek çok eseri telif ya da tercüme etmiştir. Firdevsî-i Tavîl, Uzun Firdevsî veya Türk Firdevsî olarak tanınan yazar, tahsilini Bursa'da yaptığı için Firdevsî-i Bursevî olarak da anılmaktadır. Soyu III. Alâaddin Keykubat dönemine kadar uzanan Firdevsî'nin Edincik'te doğduğu bilinmektedir. Ömrü daha çok Edincik ve Bandırma'da geçen müellif, ayrıca Manisa ve Bursa'da bir süre bulunmuştur. Balıkesir'de yaşadığı sırada “Da‘vetnâme” adlı eserini Türkçeye çevirmiş, ayrıca “Firâsetnâme” adlı kitabını kaleme almıştır. Firdevsî en önemli şaheseri olan ve 80'den fazla cilde ulaşan Süleymannâme'ye de yine Balıkesir'de yazmaya başlamıştır. 72 eser yazdığını belirten Firdevsî'nin bu kitaplarından bir kısmı gün+ümüze ulaşmamış, bazı kitapların kendisine aidiyeti ise belirlenememiştir. Bu makalede Firdevsî'nin hayat ve ölüm hakkında uzun uzadıya bilgiler verdiği “Kitâb-ı Hayât ü Memât” adlı eserden yola çıkılarak ölüm korkusuyla yüz yüze gelen insanlara nasıl manevî danışmanlık yapılması gerektiği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Firdevsî, Kitâb-ı Hayât ü Memat, Ölüm, Ölüm Psikolojisi, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik

SUMMARY

**PSYCHOLOGY OF DEATH IN THE BOOK OF FİRDEVSÎ-İ TAVÎL FROM EDİNCİK
CALLED “KİTÂB-I HAYÂT U MEMÂT” (AN EVALUATION IN TERMS OF SPIRITUAL
COUNSELING AND GUIDANCE)**

Firdevsî, who is an important Ottoman mathnawi author who lived in the second half of the 15th century and the first quarter of the 16th century, wrote or translated many works in the fields of literature, philosophy, geometry, medicine, astronomy, hadith, mysticism, ethics, mythology, astrology, weapons, chess, painting, and some other fields especially history. Known as Firdevsî-i Tavîl, Uzun (Tall) Firdevsî or Turkish Firdevsî, the writer is also known as Firdevsî-i Bursavî because he was educated in Bursa.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı, z-kubra-ak@outlook.com.

DOI: 10.38120/banusad.1020692

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 60-73

It is known that Firdevsî, whose lineage dates back to the period of Aladdin Keykubat III, was born in Edincik. The author, who lived mostly in Edincik and Bandırma, was also in Manisa and Bursa for a while. While he was living in Balıkesir, he translated his work “Da‘vetnâme” into Turkish and also wrote his book “Firâsetnâme”. Firdevsî, also started his most important masterpiece, Süleymannâme, which has reached more than 80 volumes, in Balıkesir. Some of the books of Firdevsî, who stated that he wrote 72 works, have not reached the present day, and the belonging of some books to him has not been determined. In this paper, it will be emphasized how spiritual counseling should be given to people who face the fear of death, based on the work called “Kitâb-ı Hayat ü Memât”, in which Firdevsî gives detailed information about life and death.

Keywords: Ferdowsi, Kitâb-ı Hayât ü Memât, Death, Psychology of Death

1. GİRİŞ

Firdevsî 15. yüzyılın ikinci yarısı ile 16. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış, başta tarih olmak üzere, edebiyat, felsefe, hendese (geometri), tıp, astronomi (ilm-i nücum), hadis, tasavvuf, ahlak, tılsım, savaş, silahlar, satranç, boyacılık ve diğer bazı alanlarda pek çok eseri ya telif etmiş ya da Türk diline kazandırmıştır (Büke, 2005). Firdevsî-i Rûmî, Firdevsî-i Tavîl, Uzun Firdevsî, Firdevsî-i Osmanî ve Türk Firdevsî isimleriyle tanıdığımız müellifin gerçek adı hakkında farklı görüşler vardır (Çalışkan 2019). İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde *Gülistan* nüshasının istinsah kaydında “İlyas b. Hızr el-mutahallas bi’l-Firdevsî” olarak geçmektedir (Mehmed Tâhir, 1972). E. Blochet Milli Kütüphanesi’nde bulunan bir *Süleymannâme* nüshasındaysa müellifin kendi ifadesine göre isminin Şerefüddîn Musa olarak geçmesinden dolayı, *Gülistan* nüshasının başka bir Firdevsî tarafından yazılmış olabileceği de farklı görüşler arasında yer almaktadır (Köprülü, 1977). Adının Şerefüddîn Musa olduğu genel kabul görmekteyse de *Teşhîsu’l-İnsan* adlı eserinde Orhan bin Genek olduğuna dair bir bilgiye rastlandığını ifade etmeliyiz (Akay, 1990).

Köklü bir aileye sahip olan Firdevsî’nin soyunun III. Alaaddîn Keykubad dönemine (1220-1237) kadar uzandığı bilinmektedir. Firdevsî Edincik’te doğmuştur (Çalışkan, 2019). Ayrıca Bursa, Manisa, Balıkesir ve İstanbul’da yaşamıştır. Firdevsî’yi Bursalı olarak gösterenler, büyük bir ihtimalle onun, öğrenimini Bursa’da yapmasından ve aruzu da burada Bursalı Melihî’den öğrenmesinden hareket ettikleri anlaşılmaktadır (O. Köprülü, 1996). Melihî ile tanışıp edebiyata ve şiire ait bazı bilgileri ondan öğrenmiş olma ihtimali bir hayli yüksektir. Zamanla onun tasavvufa yöneldiği, asıl gayesinin aruz ve sarf-nahiv ilmi gibi medrese tahsili gerektiren konuları öğrenmek olmadığı, hatta sahip olduğu bilgilerin de keşif yoluyla kendisine verildiği, şu sözlerinden öğrenilmektedir:

“Ne aruz u nahv okudum ne ho sarf / Cehlile itdüm hebâ ömri telef

Fatih Sultan Mehmed (1451-1481), II. Bâyezîd (1481-1512) ve Yavuz Sultan Selim (1512-1520) dönemlerinde yaşayan müellif, saray erkânıyla kuvvetli ilişkiler içerisinde bulunmuştur (Çalışkan, 2019). Balıkesir’de bulunduğu sırada *Da'vetnâme* adlı eseri Türkçeye çevirmiş, ayrıca *Firâsetnâme* adlı bir eser yazmıştır. En önemli şaheseri olan *Süleymânnâme*'yi burada yazmaya başlamıştır.

Firdevsî'nin nerede ve ne zaman vefat ettiğine dair bilgilerde bir netlik görülmemektedir. II. Bâyezîd'e özel olarak hazırlayıp sunmuş olduğu *Süleymannâme* adlı eserin ciltlerinin padişah tarafından fazla bulunduğu ve 80 cildini seğıip kalanını yaktırdığı, Firdevsî'nin bu duruma üzüldüğu ve padişahı hicvederek 1512'de İran veya Horasan'a kaçtığı, orada da öldüğu söylenmişse de 1517'de İstanbul'da yaşamakta olduğu kendi eserlerinden anlaşılmaktadır (Büyükkarcı, 1995). *Satrançnâme-i Kebîr* adlı eserinin önsözündeki açıklamaya göre, Firdevsî'nin 1503 yılında hâlâ Balıkesir'de oturmakta olduğu görülmektedir (Olgun, Parmaksızoğlu, 2011). Firdevsî'nin, *Süleymannâme*'nin 82. cildini tamamladığını kaydetmesi ve 81. cilde Yavuz Sultan Selim'e dua ve övgüyle başlaması, onun II. Bâyezîd'in ölümünden sonra İstanbul'da bulunduğunu gösterse de tam olarak ölüm yılı ve yeri bilinmemektedir (Büyükkarcı, 1995).

Firdevsî, oldukça üretken bir yazardır. Kendi ifadesiyle yaklaşık 72 eser kaleme almıştır (Büke, 2005). Bunların tamamı günümüze ulaşamamıştır. Bu eserlerin bir kısmının kendisine aidiyeti hakkında bazı farklı görüşlerin varlığını da not etmeliyiz. Bu çalışmada, *Kitâb-ı Hayat ü Memât* adlı eserinde bulunan hayat ve ölüm konuları üzerinde durulacak, bu konulara yer veren bazı bölümler ele alınarak ölüm korkusuyla yüz yüze gelen bireylere nasıl manevî danışmanlık ve rehberlik yapılması gerektiği hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunulacaktır.

2. KİTÂB-I HAYÂT Ü MEMÂT

Eserin ismi olarak zikredilen ibare kitabının üç ayrı yerinde geçmektedir. İlki 1a varağında sayfanın sağ üst köşesine *Kitâb-ı Hayât ü Memât Te'lif-i Firdevsî* şeklinde yazılmıştır. İkincisi ise 1b varağında *Kitâb-ı Hayât ü Memât* olarak kaydedilmiştir. Bunun dışında eserinin farklı bir isimle de anıldığını belirtmeliyiz. Aynı eserin otuzuncu bâbın en sonu olan 96a varağında bir beyit içinde müellifin esere *Hayâtnâme* adını verdiği görülmektedir (Çalışkan, 2019). Bu çalışmada *Kitâb-ı Hayât ü Memât* isminin kullanılması tercih edilecektir.

Firdevsî, *Kitâb-ı Hayât ü Memât* adlı eserini -içerisinde adını çok defa dile getirdiği gibi- her yönden kendini geliştirmiş, karakter sahibi, ahlâklı ve Allah korkusu olan bir vezir olarak nitelediği Koca Mustafa Paşa'ya ithaf etmiştir (Kapal, 2018).

Eserinin giriş kısmına, klasik dönem Osmanlı kitap geleneğine uygun olarak “besmele”yle başlayan müellif, devamında Allah’a hamd ü senalarda (övgüler) bulunmuş, sonrasında Allah’ın varlığı ve birliğinden bahseden Kur’an-ı Kerim âyetlerini zikretmiştir. Konuyla alakalı uzun bir nazımdan sonra, kitabın musannifinin Firdevsî olduğunu belirtip mülkün gerçek sahibinin Yüce Allah’ın olduğunu âyetlerle vurgulamıştır. Müteakiben Hz. Peygamber’e salât ve selam getirmeyi ihmal etmemiş, birçok yerde de hurûf-ı mukattaa harflerini kullanarak ve âyetlerden örnekler vererek Hz. Peygamber’e saygı ifadeleri ve methiyelere yer vermiştir.

Otuz bâbdan oluşan ve içerik zenginliğiyle dikkat çeken bu eserde; ahlâk, İslâm tasavvufu, nefis, ölüm, hayat, anatomi, ceset, coğrafya, insan, melek, cennet, cehennem, ahiret gibi muhtelif konular çoğu zaman detaylı şekilde ele alınmıştır. En son bâb ise, eserin ithaf edildiği Koca Mustafa Paşa’ya ayrılmış, onun daha çok hasletleri ve yetkinlikleri üzerinde durulmuştur (Çalışkan, 2019).

3. FİRDEVSÎ’NİN YAŞAM VE ÖLÜME DAİR YORUMLARI

Eserde yer alan bâbların kompozisyonları büyük ölçüde Mevlânâ ile Şems-i Tebrizî arasındaki soru ve cevaplarla şekillenmiştir. Selçuklu sultanı Alâaddin Keykubad’ın Konya’da cuma geceleri Allah dostlarıyla birlikte yaptığı sohbetler de bu kitabın muhtevasında yer almıştır (Çalışkan, 2019). Bu meclislerin birinde Şems-i Tebrizî, Mevlânâ’nın sorduğu sorulara muhatap olmuş, verilen cevaplar neticesinde de aralarında yaşam ve ölüm hakkında birtakım diyaloglar ortaya çıkmıştır. Bu diyaloglar incelendiğinde zihinlerde iki tip insanın belirdiği ve bu iki tipin buluştuğu ortak zeminin ölüme dair olan istekleri olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki bu ortaklık, ölüme karşı olan isteklerinin mahiyeti noktasında bozulmaktadır. Burada ayırıcı nokta, her iki grup tarafından da kabul edilen ölümün hikmetinin idrak edilip edilememesidir. Zira gruplardan birisi bu hikmeti anladığından dolayı ölümü arzularken diğer grup hikmetin ne olduğundan bî-haber bir şekilde ölümü sadece zorluk anında istenilir olarak görmektedir.

Mevlânâ’nın sorduğu bir soru üzerine Şems, ölümü yalnızca sıkıntılı durumlarda arzulayan insanlardan bahisle cevabını dile getirir.

“Andan Hazreti Mevlânâ’ya suâl kılup, eyitdi ki yâ Şems-i Tebrizî haber vir bana ki yâ nefis-i küllînin sirâyeti ne vechiledür? Cevâb virüp, eyitdi kim yâ Mevlânâ kaçan ki nefis-i küllî felek-i muhitin a’lâsından feyz eylese merkez-i âleminden buna müteveccih olsa eflâka ve kevâkibe ve anâsır-ı erba’ya evvelâ kâvlen sirâyet eylese, nâ merkez-i arza varıncaya değin ol irâde cem’ olsa, felek-i kamer tahtında olan kâinat-ı fâsidenin vücûda gelmesine sebep olur. Andan vakt-i aksâ-yı gâyetine yetişse, ol vakit felek-i muhitden yana gerü rüçû’ ider, pes nefis-i insanî kâmilün sebebi oldur. Bu bir mücmel sözdür kim şerh itmekliği ve

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020692

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 60-73

mevt-i hikmet idüğün beyân itmekliğe muhtâcdur. Yâ Mevlânâ hazreti bilgil ki, cemî'-i hayvanât geriye görürler, hayâtı severler, ol sebebden ukalânun çoğu iderler ki ölüm hakdur ve hikmetdür, ol hikmet neydüğün bilmezler. Bârî Te'âlâ'nın celle celâlühû halâkal mevte ve'l-hayate (Mülk, 67/2) didüğü kavli ihticâc iderler. Bârî Te'âlâ'nın kavlinin ma'nası bilmezler. Bu nesnelere ikrâr iderken, hayâtı severler ölümü gerüye görürler, dirilükleri yermez olduğı vakit hayâtı zem iderler ve şedâyid vaktinde ölüm münâ [temenni] iderler." (Çalışkan, 2019: 83-84)

Mevlânâ'nın sorusuna Şems, insan nefsinin hayatı sevdiğini bu sebeple akıllı bazı kimselerin ölümün hak olduğunu ve bunda bir hikmetin bulunduğunu kabul ettiklerinden bahseder. Buna karşın sözü edilen hikmetin ne olduğuna dair bir bilgiye sahip olmadıklarını, bu konuda Allah'ın ölümü ve hayatı yarattığına ilişkin âyeti delil olarak getirdiklerini, ancak bunun hakikî anlamını bilmediklerini söylemektedir. Hayatı seven bu kişilerin, ölümü istemediklerini, ama sıkıntılı hallerde ölümü arzuladıklarını ifade etmektedir. Firdevsî, her bâbın sonunda olduğu gibi, bu bâbı da konuyu edebî bir şekilde tamamlayıcı beyitlerden oluşan kısa bir nazımla sona erdirmektedir.

Tarih boyunca insanın ölümsüzlüğe dair yapıp ettiklerine ve bugün bilimsel olarak ortaya konan çabalara bakınca ölümsüzlük isteğinin; aslî bir arzu, yok olmayan bir emel ve şehvî arzuların en yamanı olduğu açık bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Garip olan ise kişinin, öleceğini bilmesine rağmen bu arzunun peşinden şu veya bu şekilde koşup durmasıdır. Daha da ilginç, ölüm sonrası bir hayatın hem de ölümsüz bir hayatın olduğuna iman ettiğini iddia edenlerin dahi yaşam tarzlarında herhangi bir farklılık olmaması ve bu dünya hayatını hiç bitmeyecekmiş gibi yaşamalarıdır (Irmak, 2021).

Gerçekten de insanoğlundaki bu ölümsüzlük isteğinin tarihini ilk insandan itibaren başlatmak mümkün görünmektedir. İnsandaki ölümsüzlük özleminin belki de en önemli örneği Kur'ân-ı Kerim'de net bir şekilde anlatılmaktadır. İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın işlemiş oldukları günahın sebebi ölümsüzlük arzusu idi. Bu konuda insanoğlunun zaafını bilen ve bunu ustalıkla bir şekilde tahrir eden şeytanın yaptıkları şu âyette bildirilmektedir: “*Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve 'Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı' dedi.*” (Bkz. A'raf, 7/20, Tâhâ, 20/120)

Canlılar âleminde bir gün öleceğini, ölümün kaçınılmaz bir son olduğunu bilen yegâne varlık insan olmasına rağmen bu gerçeğe yeterince inanmamakta ya da başka bir deyişle inanmak istememektedir. İnsanoğlundaki bu köklü ölümsüzlük arzusunun ilerleyen yaşlarda daha çok ortaya çıktığı, hatta yaşlandıkça ölümsüzlük isteğinin daha da arttığı ifade edilebilir. Söz konusu hususu Hz.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020692

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 60-73

Peygamber (as) bir hadis-i şerifinde çok veciz bir şekilde şöyle dile getirir: “İnsanda iki şey yaşlanmaz: Yaşama arzusu ve mal sevgisi” (Tirmizî, Zühd, 28).

Şüphesiz varoluş ve ölüm, her insanın zihninde yer alan iki gerçeklik alanıdır. Bunlardan biri, ancak diğeriyle beraber olduğunda bir anlam kazanarak dünya gerçekliğinin iki boyutunu oluşturmaktadır (Hökelekli, 1991). Her şeyin fânî olduğu, yok olmaktan korktuğumuz, ama yine de yok olma korkusunun gölgesinde yaşıyor oluşumuz, hayatın en açık gerçeklerindedir (Yalom, 1991). Ölüm, varlık düzenimizin şartlarından biridir. En az, hayat kadar, insanların derin ilgi, tecrübe ve düşüncelerine de konu olan bir olgudur. Biyolojik olarak hayat ve ölüm kesinlik ifade eden bir sınırdır. Çünkü ölüm, bilimsel anlamda her deneyimin sonudur. Fakat psikolojik olarak bakıldığında, hayat ve ölüm iç içedir. Ölüm hakkında yalnızca tasavvur ve müşahedeye dayalı bir bilgi temin etmek mümkündür (Yalom, 1991). Ölüm olgusu ilk bakışta tabîî bir olay olarak gözükse dahi kişinin kendisiyle ilgili böyle bir gerçeği kabul etmesi de kolay değildir. Herkes tarafından doğal bir süreç olarak değerlendirilen ölümle karşı karşıya kalındığında ise bu durum, bize beklenen bir gerçeklik olarak değil de ansızın başımıza gelen bir musibet olarak gözükmektedir. İşte burada psikolojik bir çelişki yaşanmaktadır. Firdevsî'nin eserinde bu durum, Mevlânâ ve Şems arasındaki diyalog üzerinden işlenmektedir. Ölümün bilinç düzeyinde kabul edilmesiyle birlikte yalnızca zorluk ve sıkıntı halinde talep edilir oluşu, onu hem kabul etmek hem de inkâr etmek gibi bir düşünce yapısını ortaya çıkarmaktadır ki çelişkili olduğu açık olan bu iki durum, aynı zihin tarafından üretilmektedir.

Öyleyse, ölümden bir hikmetin var olduğu konusunu nasıl anlamalıyız? Irvin Yalom, “Ölümün fizikselliği insanı tahrip etse de ölüm fikri insanı korur” der (Yalom, 1991). Ölüm fikri insanı nasıl ve neye karşı korur? Sonsuzluktan pay alarak varlığa gelen insan, sonluluk karşısında telaşa kapılıp cevap bulmakta zorlandığı pek çok soruyla boğuşmaktadır. Bu bölümde insanoğlunun bu evrensel sorularına, Firdevsî'nin eserinde yer alan Mevlânâ ve Şems diyaloglarından cevap niteliğinde olacağı düşünülen bahislere yer verilecektir. Amaç, ölüm hikmetinin anlaşılmasına yardımcı olarak ölüm korkusuna yönelik bir teselli sunmaktır. Özellikle hikmetin ne olduğunu anlayan insanların ölümü bilinçli olarak kabul ediş ve arzulanışı üzerinde durulacaktır.

Kitabının beşinci faslına “mevte ve hayata itibar kılmak” bahsine ayıran Firdevsî, bu bölümün son kısmında konuyu net biçimde özetleyen önemli bir ifade kullanmakta ve şöyle demektedir:

“...vakta kim cenin bu âlemin füşatine ve nesîmin tabiatına intikâl itdüği ve bu âlemin nûru anun işrâk itdüği vaz'le müstenif olan nimetler ve lezzetler ve ol zik-i mekândan anı kurtarduğı zâhir olsa, gâyetde hikmet ve savâb görür ve bulur. Kim ol mekândan çıkmak ana efdâlmüş pes yâ Mevlânâ eyle gerekdür kim bilesün nefsinin ve cesedinin hâlini şol

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020692

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 60-73

ceninin rahimde gayy hâli gibidür, zirâ cesedün mevte nefsin velâdeti gibidür.” (Çalışkan, 2019:85-86)

Mevlânâ'nın, “mevte ve hayata itibar kılmak ne sebeptendir” sorusuna Şems'in verdiği cevabın can alıcı son kısmında, ceninin doğduktan sonra o dar yerden çıkmasının ona daha iyi geldiği, nefsin ve cesedin halinin ceninin rahimdeki gayy (olgunlaşmamış) haline benzediği, cesedin ölümünün nefsin doğumu gibi olduğu hususlara temas edildiği görülmektedir.

Mevlânâ'nın “mevte ve hayata itibar kılmak” olarak ifade ettiği ölüm ve hayatın anlamlandırılma çabasına Şems şu benzetmeyle katkıda bulunmaktadır: “Cesedin ölümü nefsin doğumu gibidir.” Bu cümleyle ölümün bir anlamda doğum olduğunu ve insan yaşamının boyut değiştirdiğini ifade etmektedir. Mevlânâ için ölüm, geçici bir hayattan sonsuz bir hayata dönüştür. Sonsuz hayatın başlangıcı ise kıyamet günüdür. Aradan geçen zaman ise bir uykudan ibarettir. Bu ölüm uykusuna dalış ve uyanış insanın iradesi dışında gerçekleşmektedir. Bu uykuda bütün organlar âtil kalırken ruh, hareketini sürdürmeye devam etmektedir. Bu nedenle ölümsüzlük yolu, ölümden geçmekte, ölüm ise sonsuz bir hayatın devamı olarak görülmektedir. Gazâlî'ye göre insan, uykudayken rüyada görülen birtakım şeylerin varlığına inanmaktadır. Rüya esnasında onlardan şüphe etmeyen insan, uyanınca rüyada gördüklerinin hiçbirinin asıl olmadığını anlamaktadır. Bu anlamda dünya hayatı, ahirete oranla bir uyku hali sayılmaktadır. İçinde bulunduğumuz hayat, rüyadan başka bir şey değildir (Tek, 2017). İnsan ölünce her şey ona, şimdi görüldüğünden başka türlü görünecek ve o zaman kendisine “*İşte senden perdeni kaldırıp açtık, bugün gözün ne kadar keskindir*” (Kaf, 50/22) denilecektir.

Tasavvufi düşüncede ölüm, sadece bedenın ölümüdür. Ruhun ölümü diye bir şey yoktur (Çelik, 2009). Bu bağlamda konuya özelden İslam tasavvufu açısından bakıldığında ölüm, Allah'a kavuşma aşkıyla yanan sūfiyi Allah'a ulaştıracak yegâne vasıtaadır. Bundan dolaydır ki Mevlânâ, ölüm anını “dügün gecesi”ne benzetmektedir. Birçok tasavvufi metinde anlatıldığı üzere sūfi, ölümle manevî yolculuğunun sonuna varma bilincini elde eder, bu bilinç dışında hiçbir şey onu etkileyemez. Onun ölümü, tıpkı olgun bir meyvenin zamanı geldiğinde dalından düşmesi gibi olmaktadır. Mistik yaşamın bu felsefesini içselleştirmeye çalışan birey, ölüm korkusunu minimum seviyeye çekmeye çalışır.

Firdevsî, Şems ve Mevlânâ'nın diyalogları üzerinden ölüm hikmetinin ne olduğunu açıklamaya devam etmektedir. Özellikle kitabın sekizinci faslı, *mevt ü mahz-ı hikmet* hakkındadır:

“Yâ Mevlânâ bilgil ki nefsin cesed içinde misali şol mektebdeki oğlan gibidür. Kaçan oğlan öğrenüp mü'eddib olup murtazâ olsa, mektebden çıkar. Zirâ maksûd tamam oldu, mücazat ve ikrâm bâki kaldı, nefsin cesedle hükmi ancılayın durur. Kaçan anunla olmaklıkda murâd alup muhkem olsa andan müfârekat eyler. Nitekim sabînin mektebde murâdı hâsıl olsa,

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020692

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 60-73

tahta ve kalem ve mürekkebdan müstağni olsa, kâmil olup yazar okurdu, nefsinde ilm-i mahfuz olsun için. Kaçan kim ilm ü kitâbet nefsinde mukarrer olsa mektebdan çıkar. Nefs dahi havâss-ı birle mahsusâtın emrini ve fikr-i tarikla ma'kulâtı tamam kılrsa, andan sonra riyâzet birle umûr-u gaybiyenin ma'rifetine irşâd ol umûrları Hakk'ı bilmeklik birle bilse, ol senin Hüdâ yurduna geçenlerle ahvallerini basiret-i ayni birle mu'âyene kılrsa melekût-u semâvâta kısmet anla ki vâsıl olup anda ağmaklığa müştâk olur. Anda urûc itmek ana bu sakil cesedle mümkün olmaz. İllâ bunu terk itmeklik birle olur". (Çalışkan, 2019:91-92)

Bu fasılda anlatıldığına göre, Mevlânâ'nın, "mevt-i mahz-ı hikmet" denilen şeyin aslını sorması üzerine Şems-i Tebrizî şu açıklamada bulunur: Her nesnenin bir başlangıcı, bir de sonu vardır. Nutfenin varlığının vücutta olduğu an, onun başlangıcı; sonu da doğumudur, yani varlığa dönüşü, vücuda gelişidir. Ölüm ise onun sonudur. Nefsin ceset içindeki örneği mektepteki çocuk gibidir. O, öğrenip terbiye edilince, ilim ve kitabet nefsinde sağlam olunca tahsilini tamamlar ve mektepten ayrılır. Çünkü maksat hasıl olmuştur. Hüdâ yurduna geçenler, durumlarını kalp gözü açık şekilde gözden geçirir, melekler âlemi ile semalara yani gayb âlemine vâsıl olur, ama ağır cesetle urûc edemez (yükselemez). Bu ancak mevtle olur; yani ölüm olmazsa yükselme gerçekleşmez.

Şems, nefsin ceset içindeki durumunu ilim tahsil eden öğrenciyeye benzetir. Eğitim ve öğretimini tamamladığında talebe mezun olur. Zira arzu edilen amaç tamamlanmıştır. Burada üzerinde durulması gereken, cesedin ruha diğer âleme geçiş zamanına kadar eşlik ettiğidir. Eşlik etme sürecinin bir maksadı vardır. Bu maksadın ne olduğunu Şems, eserin dokuzuncu faslında verdiği örneklerle somutlaştırır:

"Yâ Mevlânâ mevte hikmet çokdur. Ol kişi fehm ider kim gönli ve gözi uyanıklardur. Yâ Mevlânâ bilgil ki cesed bir gemi gibidür ve nefis gemici gibidür ve a'mâl-ı sâliha ol gemide olan tâcirlerin sermâyesi gibidür ve dünya deniz gibidür ve eyyâm-ı hayat ol denizden geçecek mevzi' gibidür, ölüm denizin sâhilidür ve dâru'l-âhiretin ol ticârete vardıkları şehir gibidür ve cennet tâcirler itdikleri rıbh gibidür ve Allah Te'âlâ mülk-i mecâziden halâs idüp, tâcirlere denizden metâ'larıyla sâlim kurtulmak rûzî kılrsa gâyet hoşdur. Amma gemiden çıkmasa ticaret şehrine girmek mümkün olmaz ve metâ'ın rıbhı fevt olurdu. Nefsin cesedle misâli ancılayındur, zirâ kaçan eyyâm-ı hayâtı a'mâl-ı sâliha birle kat' eylese ve sîret-i âdle birle sır kılrsa ve ahlâk-ı cemile birle hulklansa ve rây-ı sahîh üzre i'tikâdı muhkem olsa ve mahsûsâtı ibret göziyle nazar eylese ve ma'rifet-i hakiki birle anun hakâyıkını bilse ve makûlâtın hakâyıkından bahs eylese ve ömrünün âhirine ve cesedinin pîrliğine yetişse, ölüm olmasa melekût u semâvâta urûc itmek ve melâ'ikeler zümresine dâhil olup, cennete vâsıl olmak nite mümkün olurdu". (Çalışkan, 2019:93)

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020692

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 60-73

Bu bölümde Şems, ölümün pek çok hikmet barındırdığını, fakat bu durumu yalnızca farkındalığı yüksek insanların kavrayabildiğini vurgular. “Ceset bir gemi gibidir, dünya ise deniz gibidir ve hayat o denizden geçecek mevzi’ gibidir. Ölüm denizin sahilidir, ahiret yurduysa ticarete vardıkları şehir gibidir. Cennet ise tacirlerin yaptıkları kâr gibidir.” der ve ilâve eder: “Allah Teâlâ, gerçek olmayan bu dünyadan ayrılan tacirlere denizden mallarıyla sağ-salim kurtulmayı sağlar. Fakat gemiden çıkılmasa ticaret şehrine girmek mümkün olmaz ve mal ve kârları elden çıkar.” Bir kişi hayatını anlamlandırmak suretiyle salih amelle geçirse, dosdoğru, güzel ahlâklı olsa, doğru fikirle itikadını sağlam kılrsa, etrafında cereyan eden olaylara ibret yahut tefekkür nazarıyla baksa ve hakikatlerini marifet-i hakikiyle bilse ve ömrünün sonunda bedenen iyice yaşlansa da, semalara yükselerek melekler zümresine dâhil olup cennete vasıl olması ancak ölümle mümkün olabilir.

Şems konunun anlaşılabilir olması açısından farklı bir örneklendirme daha yapar: “*Bir mesel dahi yâ Mevlânâ bura ki bu dünyâ bir meydân gibidür ve şol nefisler kim sâbıkau’l-hayrât dururlar. Ol âtı geçenler gibidür ve Allah Te’âlâ mülk-i mecâzi mesâbesinde durur. Nitekim ol geçen âtlu mülkün kapusuna gelse âtundan iner inmeyince mülk kâtına girmek mümkün olmaz. Hil’atlar ve kerâmetler andan fevt olur. Ol sâbıkau’l-hayrât olan ni’metler hükmi ancılayındur*”. (Çalışkan, 2019:94)

Bu ifadelerle Şems, bu dünyanın bir meydan gibi olduğunu ve nefislerin de hayırda yarışanlar olarak birbirini geçen atlara benzediğini, “mülk-i mecâzi” derecesinde bulunan Yüce Allah’ın mülk kapısına gelince atlının atından inmesi gerektiğini, inmemesi durumunda mülk katına girmesinin mümkün olmadığını belirtir.

Şems’in verdiği bu örneklerden anlaşılacağı üzere cesedin ruh karşısındaki maksadı, onu menziline ulaştıracak vasıta görevi görmekten ibarettir. Nasıl ki yarışı kazanan atlı ödülünü almak için padişahın huzuruna gittiğinde kendisine yarışı kazandıran vasıtasından, yani atından inmek zorundaysa aynı şekilde insan da dünya meydanında verdiği imtihanın mükâfatını elde etme zamanı geldiğinde bu dünyada kendisiyle iş gördüğü beden/ceset vasıtasını bırakmak ve asıl padişahın huzuruna o şekilde varmak zorundadır. Çünkü insan, asıl o zaman özüne kavuşacaktır. Bu nokta dikkatle incelendiğinde görülecektir ki, beden değişime, dönüşüme, bozulmaya ve yok olmaya açık bir araz, ruh ise tüm bunlara maruz kalmaktan berî/uzak olan asıl öz, yani cevherdir.

Ölümdeki hikmet, yalnızca bu dünyanın ötesi için bir anlam ifade etmekle kalmayıp yaşadığı dünya hayatında kişinin yapıp etmeleri üzerinde de katkı sağlayan bir olgudur. Nitekim Martin Heidegger, bahsi geçen konu üzerinde tefekkür etmiş ve kişinin kendi ölümünün farkında olmasının mevcut bilinç durumunu daha yüksek bir duruma taşıyacağı ve kişinin farkındalığını genişleteceğini ifade etmiştir (Heidegger, 2008; Yalom 1991). Ölüme yönelik fikirlerimiz değiştiğinde yaşamdan aldığımız zevk de ziyadeleşir. Bu dünya hayatının geçiciliğini ve ölümün de sonsuzluk âlemine gidiş

olduğunu idrak eden bireyin günlük yaşamında bir farkındalık ortaya çıkmaktadır. Ölümden sonra yaşamın olduğu bilinciyle yapıp ettiklerinin hesabını vereceği düşüncesi kişiye, hayatını daha kaliteli yaşama gayretine sokmaktadır. Kaliteli hayat yüksek motivasyona sebep olur. Bir gün mutlaka öleceğini bilen bireyi, kendi varoluş nedeni üzerinde düşünmeye zorlar. Hatta lm, bu insanların varoluşuna belli bir değer atfetmektedir.

4. MANEVİ DANIşMANLIK VE REHBERLİK AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Bilindiği gibi, Manevî Danışmanlık ve Rehberlik, dinî kaynaklar dikkate alınarak belirli bir dini gelenek etrafında şekillenen belirli bir kurum veya organizasyonla bağlantılı olarak yürütülen danışmanlık hizmetini ifade eder. Dinî danışmanın amacı, bireye inandığı dinin değerlerini kullanarak problemiyle baş etme ve sorunlarına çözüm bulmada yardımcı olmaktır (Işık, 2018). Bu bağlamda özellikle Müslümanların dinî hayatında inanç boyutuyla ölüm, ölüm sonrası, kısacası ahiret iman önemli bir yer tutmaktadır. Yeryüzünde varlığı hissedilen birçok din mensubunda ölümle ilgili bir tavır ve duruştan bahsetmek mümkündür. İnananlar tarafından her zaman sorgulamaya da tabi tutulan bu tavır ve duruş, dinî gerekçelere dayandığı kadar psikolojik yönüyle de dikkat çekmektedir.

şüphe götürmez bir gerçek olarak ifade etmek gerekir ki, lme ilişkin sorgulama, yaşamın anlamlandırılmasında önemli rol oynamaktadır. Ölümün, yaşamın bir parçası olduğunu açıkça ve cesaretle kabullenmek, hayatı ve kendimizi bütün olarak algılamamızın n koşuludur. lm tam anlamıyla kabullendiği zaman kişinin, ruh sağlığını gerçek anlamıyla kazanmış olduğu düşünülür. Ölüm düşüncesinin insan yaşamına etkisi kaçınılmazdır; ancak aşırı, ölçsüz, patolojik şekilde ortaya çıkan ölüm düşüncesi, insanın psikolojisini olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle insanın dengesini koruması açısından, ölüm düşüncesinin sınırlarını belirlemek önemlidir (Karakuş vd. 2012).

Firdevsî'nin *Kitâb-ı Hayât ü Memât* adlı eserinde hayat ve lme dair şems ile Mevlânâ arasında geçen diyalog incelendiğinde zihinlerde iki tip insanın belirdiği görülmektedir. Gruplardan biri ölümün hikmetini anladığından dolayı ölümü arzularken diğer grup hikmetin ne olduğundan habersiz bir şekilde ölümü sadece zorluk anında istemektedir. Musibet ortadan kalktığında, ölüm isteği yerini yaşama arzusuna bırakır. Hatta lm arzusu, zamanın geçmesiyle ölüm kaygısına dönüşür.

Freud, hayatın geçiciliğinin ondan aldığımız zevki ziyadeleştirdiğini ifade eder. Eserini Birinci Dünya Savaşı'nda yazan Freud, savaşın çekiciliğinin hayata yeniden ölümü getirmesi olduğunu vurgular (Freud, 1957). Ölümün kaçınılmaz olarak gerçekleşeceğinin farkında olan sağlıklı bir birey ya da son zamanlarını yaşadığını düşünen hasta, aldığı her nefesin kıymetini bilir. Ölüm fikrini iselleştirmış bir kişi, hayatını ve önceliklerini yeniden düzenleme, önemsizi olduğu gibi görme ya da özgürlük duygusu geliştirme gibi davranışlar sergileyebilir. Yapmak istemediği eylemi yapmamayı seçebilir. Hayatını,

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020692

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 60-73

emekliliğe ya da başka bir zaman dilimine kadar ertelemek yerine bir anda güçlü bir şekilde yaşama isteği kazanabilir (Yalom, 1991).

Ölüm sonrası, yeni bir diriliş yaşayacağı olgusu kişinin hayat projesini yoğunlaştırmakla birlikte kaliteli yaşamasına sebep olur ve bireyin kendisiyle ilgili değer algısını yükseltir. Ölümün hikmetini kavrayanlar, şüphesiz bilinç seviyesi yüksek kişilerdir. Ölüm, dünya hayatında kişinin yapıp etmeleri üzerinde de katkı sağlayan bir olgudur. Ölüm sonrası, yeni bir diriliş yaşayacağı olgusu kişinin hayat projesini yoğunlaştırmakla birlikte kaliteli yaşamasına sebep olur ve bireyin kendisiyle ilgili değer algısını yükseltir.

Firdevsî, eserinde hayat ve ölüm konusunu çeşitli örneklerle anlatmaya çalışmıştır. Dönemin âlimleri, müellifleri, filozofları ve ayrıca İslam felsefecileri ölüm, ölüm sonrası, nefis, ruh, beden kavramları üzerinde çeşitli teoriler, görüşler ortaya koymuş, ölüm ve hayat olgusunun iç içe olduğunu anlamaya ve anlatmaya çalışmışlardır.

Fakat günümüzde modernizmle birlikte, ölümü düşünme, ölüme ve sonrasına hazırlık yapma ya da sevgi dolu aile fertleri arasında kendi yatağında huzur içinde ölme olgusu neredeyse bitme noktasına gelmiştir. Tıp teknolojisinin ilerlemesiyle yeni doğan bebek ve çocuk ölümleri hızla düşmüş, ölümcül hastalıklar azalmış ve ölüm daha az görünür hale gelmiştir. Modern insanın ölümüyle ev ortamından ziyade hastanelerde vuku bulmaktadır. Ars Moriendi'nin *iyi ölme sanatı* (Balamber, 2018) diye tanımladığı, yani ölüm anındaki bireye nasihat verme, telkin etme, huzur içinde vefatının gerçekleşmesi için hastaya ya da refakatçiye destek olma hususu, yerini yoğun bakımlarda tek başına ölümlere, morglara bırakmıştır. Modern insan, birinci derecedeki yakınının dahi ölümüne tanıklık edemez duruma gelmiştir. Ölümü müşahade edememekle birlikte ölümü muhakeme yetisi de neredeyse ortadan kalkmaktadır. Kendi yakınının ölümünü müşahade edemeyen birey sosyal medyada, video oyunlarında, sinemada ölümün her halini izlemektedir (Sayar, 2015). Modern insanın bizzat ölümü müşahade edemiyor oluşu, ısrarla üzerinde durmaya çalışılan, ölüm, ölümün hikmeti, ruh, nefis kavramlarının zihinlerde idrak edilebilirlik düzeyini düşürmektedir. Ölüm ve ölüm sonrası olgusu üzerinde düşünmek istemeyen birey, ölümü unutma, bilinçaltının derinliklerine hapsetme ya da inkâr etme gibi davranışlarda bulunur. Bu durum ise ciddi kaygı ve endişelerle sonuçlanmaktadır.

Ölüm kaygısının başlıca sebebi, insanoğlunun bu dünyadaki “var oluşlarının son bulacağı” bilgisi ve gerçeği karşısında hissettiği korkudur (Tepe, 2020). Ölüm kaygısı, her şeyin temelinde vardır. Var olmama tehdidinin olduğu her an kaygı meydana gelebilir. Bu bağlamda hiçlik korkusu, kaygının temel sebebi olarak görülmektedir. En yalın ifadeyle hiçlik korkusu, fiziksel bir ölüm tehdidi olmamakla birlikte, bu tür kaygıların gözlenen klinik biçimi olarak çoğu defa karşımıza ölüm çıkar (Tepe, 2020).

Kübler-Ross, ölüm sonrasında gerçekleşen yas sürecini inkâr, öfke, pazarlık, depresyon ve kabullenme olmak üzere beş aşamada tanımlamaktadır (Ross, 2010). Bu süreç doğrultusunda, kabullenme aşamasına gelmiş olan bireye ölüm sonrası için yapılacak telkinlerin yararlı olacağı ve manevî danışmanlık ve rehberlik bağlamında bireyin ölüm korkusunu, ölüm sonrası yokluk ve hiçlik anlamında olan varoluşsal kaygılarını, bireyin de inancı göz önünde bulundurularak Firdevsî'nin *Kitâb-ı Hayât ü Memât* adlı eserinde yer alan örneklerden yararlanarak gidermeye çalışmanın birey üzerinde olumlu sonuç verebileceği kanaatindeyiz.

Gerçekten de hayatın anlam kazanmasında dinî inanç ve tutumlar, bireyin hayatına yön vererek diğer tutum ve davranışların belirlenmesinde önemli bir işlev görür. Dinî inanç ve tutumların aynı zamanda stresle başa çıkma sürecinde büyük bir etkisi vardır. Ölüm korkusundan insan, ancak din yoluyla kurtulabilir veya en azından bu yolla korkunun şiddetinin azalması mümkündür (Cufta, 2015).

Mevlânâ'nın Şems'e yönelttiği hayat ve ölümün anlamına dair sorunun olduğu paragrafta Şems'in, "Cesedin ölümü nefsin doğumu gibidir" cevabı ölümden sonra yeni bir diriliş, uyanış düşüncesini izah eder mahiyettedir. Onun, nefsin ceset içindeki misali mektepteki çocuğa benzer; talebenin eğitimini tamamlayıp mezun olması örneğinde olduğu gibi, dünya hayatını bir öğrenme ve olgunlaşma mekânı olarak görmüş olması İslam filozoflarının nefisle ilgili ortak tanımına da uymaktadır. İslam filozoflarının çoğunluğunun görüşüne göre nefsin, kendini geliştirme ve mükemmelleştirmesi için bedene ihtiyacı vardır. Beden, nefsin bir aletidir (Saruhan, 2006). Tıpkı ipek böceğinin kozasından çıkmak suretiyle kelebeğe dönüşmesi gibi, nefsin de ebediyete kavuşmak için bir olgunlaşma sürecine ihtiyacı vardır. Zira ipek böceği zamana ve o küçücük mekâna rağmen tekâmülünü tamamlar ve bambaşka surette hayata yeniden başlamış olur.

5. SONUÇ

Firdevsî'nin *Kitâb-ı Hayât ü Memât* adlı eserinde ölümün hikmeti konusunda verdiği mesajların ölüm endişesi içinde yaşayan bireyin kaygı durumunu en aza indireceği kanaatini taşımaktayız. Zira hikmeti düşünme, zihinsel kavramayı beraberinde getirir. Muhakeme yapabilen kişi, ölüm korkusuyla yüzleşmiş olacaktır. Ölümle yüzleşmek, ardındaki hikmeti aramak, hayatımızdaki anlam ve arayışı keşfetmeye yardımcı olmaktadır. Ölüm korkusuyla yüzleşmek ise bilinçaltımızdaki kaygılarımız, korkularımız, dram ya da üzüntülerimizle karşı karşıya gelmemizi sağlar ki, bu duyguları derin bir biçimde yaşamak, bizi, "insan olmanın ne demek olduğu" sorusunun ortasına getirip bırakır. Ölüm ve hayat olgusunun iç içe olduğu düşüncesinin hikmetini kavrayan birey, hem ölümü hem de hayatını anlamlandırmış olur. Böyle bir hayat, kişiyi motive eder. Motivasyonu yüksek olan kişi kendine değer vermeyi öğrenir. Asıl mesele, bu dünyadaki var oluşumuz sonlanmadan önce, hayatın ve ölümün neye

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020692

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 60-73

hizmet ettiğini keşfedebilmektedir, Kısacası hayatımızda önceliklerimizi iyi belirleyebilmek, kendimizle ve ötekilerle daha derin ilişkiler içinde olabilmek ve en derin boyuttaki umutsuzluk durumlarında dahi umudumuzu kaybetmemek, ölümü ve hayatı anlamlandırabilmemiz durumunda mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

Akay, A. (1990). *Firdevsî Süleymân-nâme (44. Cilt) Metin ve Füller Üzerine Bir İnceleme*. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Atasoy Çalışkan, F. (2019). *Firdevsî-i Tavil'in Kitâb-ı Hayât ü Memât Adlı Eseri: Tahlil ve Metin*. (Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Balamber, B. (2018). Onbeşinci Yüzyılda İyi Ölme Sanatı: Ars Moriendi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 40, 117-133.

Büke, H. (2015). Firdevsî-i Rumî, Hayatı ve Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 481-501.

Büyükkarcı, F. (1995). *Firdevsî-i Tavil and his Da'vet-nâme*. ed. Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin. Massachusetts: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University.

Cufta, M. (2016). Stres ve Dini İnanç. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (5), 50-70.

Çelik, İ. (2009). Türk Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16 (40) 119-146.

Freud, S. (1957). Thoughts for the Times on War and Death. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud: Papers on Metapsychology and Other Works. Vol. 14, On the History of the Psychoanalytic Movement*. London: The Hogarth Press. 275-300.

Gazzâlî, İ. (2017). *Hakikat Arayışı el-Münkız Mine'd-dalâl*. çev. Abdürrezzak Tek. Bursa: Emin Yayınları.

Heidegger, M. (2008). *Varlık ve Zaman*. çev. Kaan H. Ökten. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.

Hökelekli, H. (1991). Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 151-165.

Hökelekli, H. (1991). Ölümle İlgili Tutumlar ve Dini Davranış. *İslami Araştırmalar*, 5 (2), 83-91.

Irmak, N. (2021), Ölümsüzlük Arzusu. *Rahle Eğitim ve Kültür Dergisi*, 61, <http://rahle.org/necmeddin-irmak-yazarinin-olumsuzluk-arzusu-yazisi-1163>

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020692

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 60-73

Işık, Z. (2018). Bebek Kaybı Yaşayan Ailelerde Yas Sürecinde Manevi Danışmanlık Neden

Gerekli. Ali Ayten, Mustafa Koç, Nuri Tınaz, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik* (41-65).

Değerler Eğitimi Merkezi: İstanbul.

Kapal, M. N. (2018). *Uzun Firdevsî'nin Hayât-nâme'si (İnceleme-Metin)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karakuş, G. vd. (2012). Ölüm ve Ölüm Kaygısı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 21 (1), 42-79.

Komasyon. (2007). *Kur'ân Yolu*, 5 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Köprülü, M. F. (1977). Firdevsî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt. 4, s.69). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Köprülü, O. F. (1996). Firdevsî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt. 13, ss.127-129). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kübler-Ross, E. (2010). *Ölüm ve Ölmek Üzerine*. çev. Ekin Uşaklı. Ankara: April Yayıncılık.

Mehmed Tâhir, B. (1972). *Osmanlı Müellifleri*. 2. İstanbul: Meral Yayınevi.

Olgun, İ. ve Parmaksızoğlu, İ. (2011). *Firdevsî-i Rumî Kutb-nâme*. Ankara: TTK Basımevi.

Saruhan, M. S. (2006). İslam Filozof ve Düşünürlerinde Ölüm Korkusu ve Tedavisi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 47 (1), 87-105.

Sayar, K. (2015), Güzel Ölme Sanatı. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 36, 34-35.

Tepe, F. (2020). *Varoluşsal Bir Sorun Olarak Ölüm Kaygısının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Biruni Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. (1418/1998). *el-Câmi*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye,.

Yalom, I. (1991). *Varoluşçu Psikoterapi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.